

ФІЛОСОФІЯ

УДК 370.2+100

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор

ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ: ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ФЕНОМЕНУ

Проаналізовано основні концептуальні підходи до розуміння сутності, змісту та основних принципів побудови інформаційно-освітнього середовища на тлі розвитку світових інформаційних процесів.

Ключові слова: освіта, інформація, комунікація, освітній простір, інформаційно-освітній простір, навчання.

Актуальність проблеми. Відмітною особливістю системи сучасної вищої освіти є наявність у ній домінуючого елемента – інформаційного середовища, що забезпечує активне використання інформаційних технологій у навчальному процесі у ВНЗ. Розбудова цього елемента в сучасних умовах становлення інформаційного суспільства в Україні є надзвичайно важливим завданням, оскільки від адекватності такої розбудови сучасним інформаційним реаліям безпосередньо залежатимуть якість вітчизняної освіти, спроможність майбутніх фахівців органічно інтегруватися в соціокультурний простір.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про те, що освітнє середовище завершує історичний ряд форм організації навчання на інтеграційній основі, вбирає в себе все краще, що було накопичено інноваційною педагогікою за минуле століття. Хоча перші згадки про необхідність створення універсального освітнього середовища можна знайти вже у педагогів-класиків, уперше про нього з упевненістю заявив Ж.-Ж. Руссо. Він розмірковував про необхідність знайти засоби, аби зближувати всю масу уроків, розсіяних у численних книгах, звести їх до однієї загальної мети, яку легко було б бачити, цікаво прослідкувати.

Його думку розвивав видатний швейцарський педагог-демократ Й. Г. Песталоцці, який послідовно проводив теорію про те, що зближення навчання

і праці сприятиме розвитку природного прагнення до діяльності, прагнення творення.

Ідея поєднання трудової і навчальної діяльності одержала подальший розвиток у працях Дж. Дьюї. Він долає деякий механістичний підхід Песталоцці до з'єднання праці і навчання та перетворює продуктивну працю на головний інтеграційний чинник, що визначає і спрямовує інтеграційний механізм, за допомогою якого проводиться систематична інтеграція різноманітних знань навколо історично і соціально значущих виробничих проблем. Розроблена Дьюї концепція трудової школи була експериментально апробована у 20-ті рр. ХХ ст. у Радянському Союзі. Радянська трудова школа (Н. Крупська, А. Луначарський, М. Покровський та ін.) була першим широкомасштабним практичним досвідом організації навчання на інтеграційній основі.

Після деякої перерви ідея єдиного освітнього середовища й міжпредметної інтеграції з новою силою відроджується у 50–80-х рр. ХХ ст. у формі міжпредметних зв'язків. Спочатку до цієї проблеми підходили як до питання зміцнення зв'язків між предметними і професійно-технічними знаннями (П. Атутов, С. Батишев, О. Федоров та ін.), потім – як до завдання встановлення і розвитку змістовних, системних, дидактичних зв'язків між навчальними дисциплінами (І. Зверєв, В. Максимова, М. Левіна та ін.).

Важливим моментом у розвитку інтеграційних процесів в освіті стало введення в педагогіку на початку 80-х рр. ХХ ст. поняття інтеграції та інтегрованого навчального курсу (І. Зверєв, В. Максимова). У 80–90-ті рр. поняття міжпредметних зв'язків поступово витісняється новим терміном – *«інтегровані навчальні курси»*, який концептуально обґрунтовується у працях В. Фоменка та його послідовників.

Отже, саме поняття інформаційно-освітнього середовища в даний час перебуває у стадії визначення. Існують багато різних точок зору на зв'язок цього поняття з терміном «освітній простір». **Метою** статті є концептуальне визначення сутності та основних принципів побудови вітчизняного інформаційно-освітнього середовища¹.

Вклад основного матеріалу. Концепція інформаційного середовища вперше була запропонована Ю. Шрейдером [1], який слушно розглядав інформаційне середовище не тільки як провідник інформації, а й як активне начало, яке впливає на її учасників. Якщо досліджувати саме поняття «інформація», то

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

слід зазначити, що до цього існували два підходи до аналізу інформаційного середовища: ресурсний та комунікаційний. З точки зору прихильників ресурсного підходу, аби зафіксувати інформацію, треба зберегти її на носіях різного вигляду, навчитися шукати і передавати інформацію за можливістю оперативно, повно і точно. Ресурсна концепція була заснована на уявленні про інформаційне середовище перш за все як про технічну систему, що дозволяє зберігати інформацію, яка дає об'єктивне знання про світ, достатньо ефективно вилучати це знання і надавати його користувачам інформаційного середовища.

На противагу цьому комунікаційна концепція розглядала інформаційне середовище і компоненти інформаційної системи, що входять у неї, як засіб передавання знань і взагалі обміну повідомленнями різного статусу, тобто як засіб, що дає змогу здійснювати соціокультурні функції.

У 1963 р. Ю. Шрейдер розробив семантичний підхід до феномену інформації і механізм визначення міри семантичної інформації як заходи зміни тезаурусу особистості під впливом інформації, що поступила [2]. Він запропонував поняття інформаційно-знаннєвого потенціалу, включаючи в нього знання, накопичені в суспільстві; інформацію, доступну через інформаційне середовище; засоби передавання знань; засоби і кадри для оброблення, зберігання, пошуку та передавання інформації.

Інформаційно-знаннєвий потенціал можна уявити як сукупність інтелектуальних здібностей (сукупну людську здатність розв'язувати виникаючі проблеми на основі накопичених знань, навиків та досвіду) та інформаційного потенціалу (здібності збирати, зберігати, шукати та передавати інформацію, що забезпечує суспільно необхідний рівень поінформованості всіх членів суспільства відповідно до виконуваних ними функцій). Подальше вивчення інформаційного середовища відбувалося в найрізніших аспектах, серед яких можна виділити три основних [3–5]:

- інформаційне середовище як діяльність – людина є учасником комунікаційного процесу, у центр ставиться її здатність представити особисте знання в тій формі, в якій воно може бути передано, і, сприйнявши інформацію («чуже» знання), знову перетворити її на своє особисте знання;

- інформаційне середовище як система форм комунікації, що історично склалися;

- інформаційне середовище як інформаційна інфраструктура, створена суспільством для здійснення комунікативної діяльності в масштабах, що відповідають рівню розвитку цього суспільства (видавництва, бібліотеки, інформаційні центри, банки даних, засоби масової інформації і под.).

У той же час слід відокремлювати інформаційне середовище від інформаційного простору. Не покидаючи одного інформаційного простору, людина

може переходити з одного інформаційного середовища в інше (при зміні професії, роду занять, захоплень, переході на новий ступінь навчання і т. д.). Одночасно індивід може перебувати у декількох різномірних інформаційних середовищах, які сприйматимуться як єдине ціле (наприклад, інформаційне середовище ВНЗ, інформаційне середовище віртуальної реальності і т. д.).

Характерною межею будь-якого інформаційного середовища є наявність інформації, проте саме по собі воно не гарантує ефективності перебування людини в цьому середовищі, оскільки в даному разі більше значення має наявність навиків роботи з інформацією, які необхідно виробляти в процесі навчання.

За словами Ю. Шрейдера, «у книгах можна прочитати про багато що, але з них не можна одержати вміння читати. Інфосередовище може зберегти багато знань, але не може зберегти в собі вміння користуватися нею» [2].

Інформаційне середовище утворюється окремою групою людей, тоді як інформаційний простір створюється в результаті життєдіяльності всього людства і є достатньо консервативним відносно змін.

Останнім часом також все частіше використовується термін «інтегроване інформаційне середовище», який визначає взаємодію/об'єднання окремих елементів системи (у цьому разі системи освіти) між собою з метою одержання нової якості, недосяжної за наявності окремих компонентів, за рахунок організації їх у систему [3]. Освітній простір розуміється як сукупність усіх навчальних закладів у системі освіти, пов'язаних певними відносинами і таких, що підкоряються одним законам. Ті, що навчаються, у цьому разі є винесеними за рамки освітнього простору.

Поняття «освітнє середовище» є вужчим. Його, як правило, визначають як функціонування конкретної освітньої установи, конкретне середовище навчального закладу, що є сукупністю матеріальних, просторово-матеріальних та соціальних чинників, а також міжособистісних відносин. Усі дані чинники є взаємопов'язаними, доповнюють, збагачують один одного і впливають на кожного суб'єкта освітнього середовища.

Освітнє середовище – це якісно новий історичний і логічний рівень організації освіти, що зберігає спадкоємність відносно як інноваційних форм організації навчального процесу, таких як трудова школа, міжпредметні зв'язки, інтегровані курси, так і такої традиційної, класичної форми, як навчальний предмет.

Освітнє середовище є конструктивною відповіддю на одне з основних питань сучасної філософії освіти – про зв'язок освіти, науки та культури [4; 5]. В аспекті цієї проблеми можна виділити три найбільш значущих напрями у вітчизняній педагогіці [6–8]:

– розуміння освіти як культуротворчого середовища, малої культури, культурного мікрокосму. Одне з основних завдань педагогічного мислення, орієнтованого на культуру, – пошук ціннісно-гносеологічних засад вищої освіти;

– перехід від знаннєвої до особистісно розвиваючої, особистісно орієнтованої парадигми;

– значне підвищення загальної методологічної культури педагогіки, диференціація емпіричного і теоретичного мислення, можливість проведення науково-педагогічних досліджень на теоретичному рівні.

Усі три напрями характеризують новий етап розвитку педагогічної думки. Вони докорінним чином змінюють уявлення, що склалося, про те, якою повинна бути освіта XXI ст. На відміну від традиційного розуміння освіти як процесу оволодіння знаннями, вміннями, навичками вони пропонують ширший погляд на освіту як на становлення людини, особистості, самозвельчання, набуття свого людського образу, неповторної індивідуальності, духовності, творчого потенціалу. Вони розвивають і збагачують педагогічну культуру нового часу, здійснюють істотний внесок в історичний розвиток парадигмальної основи гуманістичної педагогіки.

Говорячи про освітній простір і освітнє середовище, важливо відзначити зв'язок цих понять з концепцією гуманітаризації освіти, яка виявляється в таких властивостях освітнього середовища [9–11]:

1) *цілісність*, що визначається через стратегію освіти, яка узгоджується з логікою процесу пізнання:

– загальною логікою побудови освітнього процесу в навчальному закладі, що припускає наявність орієнтаційного етапу, етапу формування науково обґрунтованої системи знань, етапу інтеграції-узагальнення і, нарешті, одержання нового цілісного знання;

– логікою конструювання освітніх програм, яка полягає у відході від фрагментарності представлення знань, розкиданих по безлічі окремих навчальних курсів, і переході до модулів і блоків дисциплін, об'єднаних загальною ідеєю, спрямованою на розкриття перш за все гуманітарної специфіки галузі знань, що вивчається;

– логікою вивчення конкретного змісту, який спочатку розглядається як ціле, потім розбивається на складові і в результаті знову інтегрується у новий зміст;

2) *інтегративність*, яка визначається синтезуванням міжпредметних знань, організацією цілісного освітнього простору, що забезпечує продуктивний і вільний розвиток особистості;

3) *багатоаспектність*, що припускає розуміння і вивчення явища з різних точок зору. Ця властивість певною мірою є опозиційною властивості інтегративності, але разом з тим доповнює і зумовлює її;

4) *універсальність*, яка полягає у тому, що студенту надаються універсальні способи дій з добування і перероблення нового знання, вирішення невідомих завдань і т. д. Саме універсальний, фундаментальний характер

освіти дозволяє виявляти найважливіші закономірності явищ і процесів дійсності, описаних у класичних і новітніх наукових теоріях;

5) *обширність (перенасиченість)*, яка дає змогу тим, що навчаються, самостійно обирати зміст і способи одержання освіти відповідно до своїх потреб і цілей. Така обширність гуманітарного освітнього середовища порівняно з технократичним створює умови для здійснення варіативного, особистісно орієнтованого освітнього процесу, що має яскраво виражений гуманітарний характер. Проте обширність освітнього середовища припускає наявність системи чинників або умов, безпосередньо пов'язаних із процесом навчання (мається на увазі те загальне середовище, до якого відносять традиції, морально-емоційний клімат, атмосферу доброзичливості і взаємної відповідальності, загальні справи, імідж освітньої установи). Сюди ж включають і ту позанавчальну діяльність (участь у роботі творчих центрів, творчих колективів, клубів по інтересах), яка часто слугує певним стрижнем особистісного та професійного розвитку;

6) *відкритість* освітнього середовища, яка припускає можливість його розширення залежно від особистих освітніх потреб студентів;

7) *лінгвістична орієнтація* – мова як об'єднуюче поле всього освітнього середовища в процесі трансляції знань.

Наведені властивості дозволяють виділити такі принципи, на основі яких має будуватися модель гуманітарного освітнього середовища:

1) *принцип цілісності моделі*. Цей принцип особливо важливий при обранні загального підходу до формування освітнього середовища навчального закладу як цілісного явища, підпорядкованого завданню створення умов для цілісного сприйняття студентами навколишнього світу;

2) *принцип багатоаспектності*. Передбачається, що кожен компонент моделі освітнього середовища містить достатньо широкий спектр інформації, який повинен створити у студента повне уявлення про можливі різні підходи до розгляду як освітнього процесу в цілому, так і змісту освітніх галузей, що вивчаються;

3) *принцип надмірності*. Згідно з цим принципом передбачається, що в будь-якому компоненті моделі освітнього середовища закладена свідомо надмірна інформація, яка використовується при моделюванні реальних ситуацій, з якими студенти зіткнуться на практиці. Таким чином, створюються передумови для обрання студентами інформації, необхідної їм для вирішення поставленого завдання;

4) *принцип максимального обхвату*. Відповідно до цього принципу освітнє середовище формується в достатньо широкій сфері, що охоплює не тільки власне освітні інтереси, безпосередньо пов'язані з процесом навчання, а й ширші інтереси, що виходять за межі безпосередньо навчальної діяльності (організована позанавчальна діяльність, участь у ритуалах, прийнятих в університеті, збереження традицій тощо);

5) *принцип мовної (лінгвістичної) орієнтації*. Цей принцип припускає наявність мовного середовища, яке має розглядатися не тільки як загальнокультурне тло, а й як інструмент пізнання навколишнього світу або його окремих сторін.

У рамках побудованої моделі гуманітарне освітнє середовище має виконувати такі основні функції [7–13]:

– *інтеграційну*, зумовлену властивостями цілісності і універсальності освітнього середовища;

– *фундаменталізації* – так само, як і попередня, вона пов'язана з цілісністю та універсальністю середовища;

– *розширювальну*, яка пов'язана з властивостями багатоаспектності та надмірності і полягає в представленні надмірної широкої системи різноманітної інформації, що весь час розширюється;

– *лінгво-орієнтуючу*, яка вказує на особливу роль мови в освіті.

Існують різні модифікації освітніх середовищ [9; 14; 15]:

– *віртуальні освітні середовища*, під якими розуміють середовища, що сприяють творчому збагненню особистості, яка перебуває в процесі освітнього становлення, освоює як нові знання, так і нові виміри свободи (аксіологічний підхід);

– *інтегровані та розподілені освітні середовища*. Згідно з цією моделлю розумовий процес здійснюється у системі як мінімум подвійного кодування: спочатку інформація оформляється в тексті за одними правилами, а потім перекодується і представляється вже в іншому (новому) тексті;

– *інформаційно-освітнє середовище*, під яким розуміється системно організована сукупність засобів передавання даних, інформаційних ресурсів, протоколів взаємодії, апаратно-програмного та організаційно-методичного забезпечення, орієнтована на задоволення освітніх потреб користувачів.

У вузчому значенні під інформаційно-освітнім середовищем розуміють певним чином пов'язані між собою освітні установи, які перебувають в умовах інформаційного обміну, що організовується спеціальними програмними засобами.

Головною метою створення інформаційно-освітнього середовища системи освіти є максимальне задоволення освітніх потреб майбутніх фахівців за найширшим діапазоном рівнів освіти, навчальних закладів та інформаційно-освітніх ресурсів незалежно від місцезнаходження ресурсу, як навчального, так і освітнього взагалі, або послуги, якої вони потребують, з використанням найсучасніших інформаційних і телекомунікаційних технологій.

У державному масштабі інформаційно-освітнє середовище системи освіти в цілому має об'єднувати інформаційно-освітні середовища різних регіонів країни. Об'єднання регіональних сегментів між собою будується на підставі взаємних договорів про співпрацю на рівноправній основі.

Створюване таким чином середовище є розподіленим і повинне мати єдині засоби навігації, що забезпечує користувачу можливість швидко і простими засобами знайти:

- навчальний заклад незалежно від місця розташування і рівня підготовки фахівців;
- перелік навчальних закладів, що забезпечують одержання освіти за конкретною спеціальністю через їх віртуальні представництва;
- будь-який інформаційний ресурс, зареєстрований у середовищі, незалежно від місця його фізичного знаходження.

Висновки. Інформаційно-освітнє середовище покликане забезпечити особистісно орієнтовану спрямованість навчання; інтерактивний доступ до інформації і відповідність її науковим та професійним вимогам; розвиток інтелектуальних і творчих здібностей індивіда; підвищення прагнення особистості самостійної навчальної діяльності, обміну знаннями і співпраці; регулювання мотивації діяльності студентів за допомогою сучасних психолого-педагогічних засобів і можливостей технології мультимедіа; скорочення до мінімуму обмежень користувача в його діях та можливостях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виды сред в образовании – Курс подготовки координаторов для системы дистанционного обучения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://courses.urb.ac.ru/eng/u7-9.html>.
2. Российский экономический Интернет-журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-rej.ru/Autorun/Our/Other/Kapterev/List_of_publications.files/Thesis/G2&3.htm.
3. Лотман Ю. М. Семіосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 2000. – 704 с.
4. От образовательных сред к образовательному пространству: культурологический подход к проблеме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_5/a03.html.
5. Конев В. А. Культура и архитектура педагогического пространства / В. А. Конев // *Вопр. философии.* – 1996. – № 10. – С. 46–57.
6. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі : монографія / В. Г. Кремень. – 2-ге вид. – К. : Т-во «Знання України», 2010. – 520 с.
7. Коротяев Б. І. Освітній простір: очікування та виклики часу й життя : монографія / Б. І. Коротяев, В. С. Курило. – Луганськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – 308 с.
8. Франчук Т. Й. Цілісний освітній простір: педагогічні основи його формування : монографія / Т. Й. Франчук. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 244 с.
9. Полякова Л. П. Державне управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів : монографія / Л. П. Полякова ; під заг. ред. О. С. Поважного. – Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2010. – 350 с.
10. Беланова Р. А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США) / Р. А. Беланова. – К. : Центр практ. філософії, 2001. – 216 с.

11. Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 квіт. 1996 р. / АПН України ; Ін-т педагогіки і психології профес. освіти та ін. ; В. П. Андрущенко (ред.). – К., 1996. – Ч. 3–4 : Гуманітаризація вищої освіти як засіб гуманізації ; Інноваційні технології в навчально-виховному процесі вузу. – 140 с.
12. Проектування освітніх середовищ як методична проблема : Всеукр. наук.-практ. конф. (16–19 верес. 2008 р., м. Херсон) : тези доп. / Херсон. держ. ун-т ; В. Л. Федяєва (редкол.), В. Д. Шарко (уклад.). – Херсон : ХДУ, 2008. – 232 с.
13. Приходченко К. І. Творче освітньо-виховне середовище загальноосвітнього закладу гуманітарного профілю / К. І. Приходченко. – Донецьк : Донеччина, 2007. – 640 с.
14. Білощицький А. О. Методи та моделі комплексного інформаційно-освітнього середовища в умовах розвитку вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.06 / А. О. Білощицький. – К., 2007. – 20 с.
15. Слоква М. Г. Формування інформаційної бази управління організаціями вищої освіти на підставі сегментації зовнішнього середовища : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / М. Г. Слоква. – Луганськ, 2004. – 18 с.

ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА: К ПРОБЛЕМЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ФЕНОМЕНА

Дзєбань А. П.

Проанализированы основные концептуальные подходы к пониманию сущности, содержания и основных принципов построения информационно-образовательной среды на фоне развития мировых информационных процессов.

Ключевые слова: образование, информация, коммуникация, образовательное пространство, информационно-образовательное пространство, обучение.

INFORMATION-EDUCATIONAL ENVIRONMENT: TO THE PROBLEM OF KONTSEPTUALYZATSYY OF THE PHENOMENON

Dzeban O. P.

Analyzed the main conceptual approaches to understanding the essence, content and basic principles of the educational environment on the background of the world of information processes.

Key words: education, information, communication, educational space, information and education space, training.

